

Aradi Csaba

Első nemzeti parkunk születése

Rendhagyó válogatás a Hortobágyi Nemzet Park életéből

A Hortobágy természeti, néprajzi, kultúrtörténeti értékeiről nagyon sok tudományos, ismeretterjesztő, idegenforgalmi kiadvány áll a közönség rendelkezésére. Azt hiszem, a kutatások eredményeinek közreadására mindig szükség van, ugyanakkor kevés írás szól a nemzeti park történetéről, jelenkori természetvédelmünk útkereséséről. Talán ez még korainak is tűnik, nincs még meg az az időtávlat, ami lehetővé tenné a letisztult, szubjektivitásoktól mentes értékelést. Mégis van néhány olyan eleme ennek a történetnek, amit érdemes papírra vetni. Erre azért is szükség van, mert látjuk, hogy néhányan az alapító nagy öregek közül már elvitték magukkal a történet egy részét. Elvesztettük azt a személyes élményt, tudást, titkot, amit jó lenne tudni azoknak, akik majd száz év múlva értékelni akarják első nemzeti parkunk születését, a társadalmi reakciókat, azt, hogy mit tudtunk akkor, mit hittünk és hol tévedtünk. Milyen szorításokat kellett elszenvedni és milyen segítség dagasztotta vitorláinkat.

A Hortobágyi Nemzeti Park (HNP) kialakulásának története egyben modernkori természetvédelmünk története is. A Hortobágyot Móricz Zsigmond már 1931-ben Nemzeti Parknak nevezte. (Érdekes, hogy Kaán Károly a védendő értékek között nem tesz említést róla.) Költők, írók vallottak szépségéről, egyedüliségéről. A végletek világa, ahol fölsejlik nomád eleink élete, kapcsolata a csodálatos, de a megélhetéshez szükséges javakat szűken mérő természettel, tehát mindazzal, ami a Hortobágyot magyar sorsszimbólummá emelte. A Hortobágy évezredek tárgyi örökségét, szellemi kincseit őrizte meg. Természeti gazdagsága, tájképi szépsége, néprajzi hagyományai, azaz valamennyi értéke együttesen emeli féltve őrzött nemzeti kincseink közé. Nem véletlen tehát, hogy irodalmunk legnagyobb alakjai korról-korra újra felfedezték, s emelkedett szavakkal szóltak róla. Petőfi Sándor Kerényi Frigyeshez írott útilevelében szinte túlfűtött rajongással ad hangot érzéseinek: „...nagyszerű látvány következik: a pusztá, a Hortobágy! Hortobágy dicső rónaság, te vagy az isten homloka. ... Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetetlen a látóhatár, s olyan mint egy kerek asztal, leborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőcske sem homályosít. ... Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók.” Móricz Zsigmond „Hídi vásár a Hortobágyon”

című művében megrendülten vall a puszta szépségéről: „Természeti szépséget elmondani annak, aki hasonlót nem látott, nem lehet. Hogyan érti meg a késő nemzedék, ha azt mondom, hogy asztalsima terület oly távolságban, ameddig a szem ellát. Megrendítő, mikor az ember megáll a közepén, s körülnéz. Az ősidők végtelensége, komor vigasztalansága, amely azonban nem lehangoló, hanem föl-emelő. Az ember először is nagyot lélegzik. Teleszívja a tüdejét szabadsággal, békességgel, tömör nyugalommal. Az az érzés támad fel, hogy az ember és a Természet millióéves harcban nőtt össze az örök istenséggel, a vad természettel.”

A költők, írók a puszta esztétikai értékeit, a puszta érzelmeket közvetítették, a tudósok – Kitaibel Pál, Vönöcki Schenk Jakab, Magyar Pál, Nagy Jenő, Soó Rezső, Udvardy Miklós, Nagy Barnabás és sokan mások – a természeti értékek feltérképezésében nyújtottak maradandót.

Már az 1950-es évek végén a debreceni kutatók, zoológusok, botanikusok tényként kezelik, hogy a Hortobágyon nemzeti parkot hoznak létre.

Rakonczay Zoltán „A természetvédelem története Magyarországon” című munkájában az 1962–1971 közti időszakot „megtorpanási szakasznak” nevezi, de mint az alábbiakban leírtak tanúsítják, nagyon fontos, a kibontakozást meghatározó események történtek ekkor. 1964-ben összefogtak a világ ökológusai, hogy az ökoszisztémák kutatásával az ökológia számos alapvető kérdésére választ adjanak. Ehhez létrehozták a világ mindmáig egyik legjelentősebb tudományos kutatási programját, amelyet Nemzetközi Biológiai Program néven (*International Biological Program* – IBP) ismerünk. Célja az volt, hogy vizsgálja az ökoszisztémák produktivitását a sarkoktól az egyenlítőig, szárazföldi, édesvízi és tengeri ökoszisztémákban egyaránt. Az IBP egy évtizedig: 1964-től 1974-ig tartott. A munka eredményei folyamatosan kerültek a nyilvánosság elé, felhívva a világ figyelmét a bioszféra forrásainak végetségére. Ebben az időszakban jelent meg a „Római Klub”-ba tömörült tudósok sokkoló jelentése is. Ezek az információk a természetvédelem nemzetközi megerősödésén keresztül hazánkra is hatást gyakoroltak. A szocialista tábor is igyekezett jobbik arcát mutatni, kihasználni, hogy egy politikamentes területen politikai tőkét tud kovácsolni. Sajnos a hazai természetvédelem lassan reagált, így a Magyar Népköztársaság Kormányának és a Magyar Tudományos Akadémiának címzett „Pro Natura” memorandumra – amelyet 22 nemzetközi hírű tudós, közéleti személyiség írt alá – volt szükség ahhoz, hogy a természetvédelem kátyúba ragadt szekere meglóduljon. Már ebben az évben sajtókampány indult a Hortobágyi Nemzeti park létrehozása érdekében „Kié a puszta?” címen.

A hazai tudományos élet is megmozdult, több akadémikus, Dudich Endre, Soó Rezső, Zólyomi Bálint, Balogh János, Kaszab Zoltán 1969-ben memorandumot készített a természetvédelem ügyében, ahogy írják a tarthatatlan állapotok felszámolása, az Országos Természetvédelmi Hivatal (OTvH) akkori elnökének leváltása érdekében. Késlekedésükre jellemző, hogy ezt megelőzően a Nemzetközi

Madárvédelmi Tanács balatonszemesi konferenciáján 1968. május 15-én Dimény Imre a kormány nevében bejelentette a HNP megalapításáról hozott döntést. A nemzetközi fogadtatás nagyon pozitív volt.

1968 júniusában Tildy Zoltán, az OTvH elnöke elindítja a HNP előkészítését. A természetvédelmi értékek feltárását a Madártani Intézet végzi néhány lelkes külső munkatárs bevonásával, gyakorlatilag szinte pénz nélkül. 1969-ben az OTvH – Madártani Intézet – intenzívebb kutatómunkába kezd. Még ebben az évben a WWF elnöke, Lucas Hoffmann és Festetics Antal (kettőjüknek döntő szerepe volt a Pro Natura memorandum elkészítésében) az OTvH és a Hortobágyi Állami Gazdaság (HÁG) vendégeként látogatást tesz a Hortobágyon, a leendő nemzeti parkban. 1970-ben összefoglalják a látogatás tapasztalatait, javaslatot tesznek az jogi szabályozással, előírásokkal kapcsolatban és térképen mutatják be a nemzeti park elképzelt határait.

1969 novemberében a HÁG és a Hortobágyi Idegenforgalmi Bizottság (HIB) tárgyalásokat szervez, s azt javasolják, hogy a HNP a HÁG egyik kerülete vagy igazgatási részlege legyen. Ez a javaslat is bizonyítja, hogy nem csak a nagyközönség, de a nemzeti park előkészítésébe bekapcsolódott szervezetek is igen tájékozatlanok voltak. Nem ismerték a Nemzetközi Természetvédelmi Unió (IUCN) ajánlásait, de a hazai jogi helyzetet sem vették figyelembe. Részben az éleződő konfliktusok tompítása érdekében 1970 júniusában megalakul a Hortobágyi Tudományos Tanács Bencsik István, majd Ács Antal vezetésével. Még ebben az évben kinevezik tiszántúli természetvédelmi felügyelői státuszban nagyiváni székhellyel Szabó Lászlót, akinek legfontosabb feladata a Hortobágy természeti értékeinek kutatása volt.

1970 decemberére elkészül a nemzeti park létrehozását célzó határozattervezet. A hivatal elnöke, Tildy Zoltán a tervezet előírásait túl részletesnek, az indoklást túl hosszúnak a tervezett területet 120 ezer hektár, túl nagyknak tartja.

1971-ben a Hortobágyi Tudományos Tanács két szekcióban kétnapos ülést tart, ahol a HNP létrehozását 1972-re ígérik. A HÁG és a megyei vezetés új és új javaslatával lassítani kívánta a HNP megalakítását. A döntő fordulat az Országos Természetvédelmi Tanács ülésén következett be, amelyet már az OTvH új elnöke hívott össze. Az Állami Gazdaságok igazgatója Klenczner András és a HÁG igazgatója Szeifert Imre a nemzeti park létrehozása ellen szólalt fel, véleményük szerint a természetvédelemnek az intenzív gazdálkodást kell segíteni, a nemzeti park létrehozását legfeljebb néhány száz hektárra kell korlátozni. A tárgyalás közben megérkezett Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes személyi titkára, aki tolmácsolta főnöke üzenetét: „A mai naptól kezdve Magyarországon nemzeti parkok lesznek, elsőként a Hortobágyon, ennek megfelelően tárgyaljanak tovább”.

A HNP megalakulása nagy társadalmi érdeklődés és akkor még szokatlan média-nyilvánosság előtt folyt. Igen szembetűnő volt, hogy a Hortobágy körüli települések kivételével nagyon pozitívan, örömmel fogadták első nemzeti parkunk

létrejöttét. A Hortobágyon és a puszta körüli településeken – és ez érthető is volt – gyanakodva, azt is mondhatnánk félelemmel várták az új szervezet fellépését. Ennek nem csak az új helyzet miatti felfokozott várakozás, de a szakszerű tájékoztatás hiánya is okozója volt, sajnos az előkészítés folyamata a megszületett döntés ellenére konfliktusoktól volt terhes.

Hajdú-Bihar megye politikai vezetése és a HÁG vezetése megpróbálta akadályozni, új és új szakmaiatlan javaslatokkal késleltetni a nemzeti park létrehozását. Ennek a konfliktusnak híre ment és főleg vezetői körökben szép számmal voltak követői. A bizonytalanságot, gyanakvást a hosszú (négyéves) előkészítési folyamat és a várható korlátozásokkal kapcsolatos híresztelések erősítették.

Az első elképzelések egy 120 ezer hektáros nemzeti park létrehozásáról szóltak. Ez a terület néhány intenzívebben használt, mezőgazdasági építményekkel sűrűbben beépített területet is magába foglalt. Legalábbis ez volt a hivatkozási alap. Valójában a nagyhorti öblözet a HÁG, míg a szásztelki, faluvéghalmi terület a Hortobágyi Dolgozók Vadásztársaságának volt a területe. Meg kell jegyezni, hogy ezek a területek, mint „félszigetek” nyúlnak be ma is a HNP testébe, ami természet és tájvédelmi szempontból igen kedvezőtlen. A tárgyalások során az eredeti célkitűzéseket – részben politikai nyomásra – szűkítették és végül egy 52 ezer hektárnyi területen valósult meg a HNP, amihez hét darabban további, mintegy 11 ezer hektárnyi ún. csatlakozó terület tartozott, amely azóta többszöri bővítés során a HNP részévé vált. Valójában az erőteljesebb korlátozásoktól való félelem – mint azt az elkövetkező évek történései bizonyították – indokolatlan volt. Nem azért, mert erőteljesebb korlátozásokra nem lett volna szükség, hanem hatékony jogszabályok híján a nemzeti park igazgatóságának erre nem volt lehetősége.

A nemzeti park területét – ez megnyugtatta a helyi gazdaságok vezetőit – az OTvH nem akarta – megjegyzem, nem is tudta volna – kisajátítani. A terület továbbra is a védetté nyilvánítás előtti tulajdonosok, kezelők használatában maradt. A HNP területének 36%-a három állami gazdaság, 21%-a tizennyolc termelő szövetkezet, 26%-a hét legeltetési bizottság, a maradék 17%-a több mint húsz egyéb szervezet kezében maradt. A nemzeti park területén kialakult kettősség konfliktusok forrása lett. A gazdálkodók hamar észrevették, hogy a néhány fős nemzeti park hatékony jogszabályok híján nem komoly ellenfél. A vegyszerhasználat tilalmát nem tartották be, s gyakori volt a gyepek „elszántása” is. Az első természetkárosítással járó konfliktus a gazdálkodókat, a természetvédelmi kezelőt, de a jogalkotókat is meggyőzte a helyzet tarthatatlanságáról.

Egy rosszul megmunkált búzaföldön volt az első országos hírverést kapó természetkárosítás. A szántóföldek használata sok gondot okozott. A rossz minőségű szikes talajok megmunkálása igen nehéz, ezek ún. „perctalajok”. Egy-két nap, néha néhány óra áll rendelkezésre, hogy a gazdálkodó megfelelő magágyat készítsen. Hol túl száraz, hol túl nedves a talaj. A nemzeti park területén, a balmazújvárosi határban lévő egyik szántón a higanyos csávázószerrel kezelt magvakat nem

sikerült megfelelően betakarni, a magvakat a vadludak elfogyasztották, emiatt közel 100 példány (nagyililik, vetési lúd) pusztult el.

Ez már az OTvH-nak és a MÉM-nek is sok volt. Sikerült elérni, hogy a szántót – ami szántóföldi művelésre amúgy is alkalmatlan volt – a termelőszővetkezet gyepesítse. A gyepesítés folyamata természetvédelmi szempontból is igen érdekes következtetésekre adott alkalmat, a tapasztalatokat a későbbi rehabilitációs munkák során a nemzeti park szakemberei hasznosítani tudták. A gyepesítést követően a szakemberek vizsgálták a fajok betelepülését, az újranépesedés folyamatát és a tipikus társulásuk, struktúrák kialakulásának menetét. A tapasztalat igen meglepő volt. A várakozásokkal szemben az első időszakban rendkívül gyors volt a regenerálódás, ami az ún. vázfajok betelepülése után lelassult, a várt struktúrák, a jellemző biológiai változatosság kialakulása mintegy húsz év után következett be.

A legtöbb probléma és konfliktus a vadászat körül alakult ki. A nemzeti park alapító határozata (közleménye) a vízi vad vadászatát a nemzeti park területén megtiltja. Ez a korlátozás már a megjelenése napján ellenállást váltott ki. A tilalomnak egészen a 90-es évek elejéig csak részben sikerült érvényt szerezni. A kisebb vadászárságok úgy-ahogy látszólag tudomásul vették a tilalmat, de igyekeztek kijátszani az ellenőrzéseket. Az országos és megyei vezetők, akik az állami gazdaság vendéglátását és vadászterületének használatát élvezték, egyértelművé tették, hogy „előjogaikról” nem hajlandók lemondani. Az OTvH vezetése arra kényszerült, hogy hallgatólag engedélyezze tíz ún. protokoll vadászat megtartását. A tényleges szám ennél általában nagyobb volt. A nemzeti park alkalmanként (nem mindig) értesítést kapott a vadászatok időpontjáról, de a résztvevők számáról, személyéről már nem. Ilyenkor a természetvédelmi felügyelőket, öröket Salamon Ferenc igazgató felszólította, hogy kerüljék a területet. Ugyanakkor mindig hangot adott nemtetszésének, nyíltan is kritizálta felettesei döntését.

A HÁG a vízi vadak vadászatának szükségességét a vadrécék, szárcsák, mint haltakarmány fogyasztók és a halevő madarak – gémfélék, vöcskők, sirályok – súlyos kártételével igyekezett indokolni. A vadászat kártétel csökkentő hatását a gazdaság nem támasztotta alá szakmailag korrekt vizsgálatokkal, ami a vitákat elmérgesítette, parttalanná tette. A gazdaság kárelhárító riasztásról nem gondoskodott, sőt a nagyobb vadkacsateríték reményében korlátozta a halászok mozgását a tavakon. A vadászidény indításáig a haltakarmány fogyasztó fajok teljes háborítatlanságot élveztek. Aztán indult az idény, megszólalt a puska, mintha kitört volna a háború, volt olyan magas rangú állami vezető, aki egy húzáson – a kísérek elmondása szerint – 226 vadrécét lőtt le (nem válogatva a löhetőt és védettet). Kellett is két ember mögé, aki a puskákat töltötte.

A halgazdaság és a HNP közötti konfliktusok egyik szinte nevetséges megnyilvánulása volt, mikor a gazdaság a természetvédelmi szempontból legértékesebb tavakat szárazra állította és szántóföldi művelésbe vonta. Ez a megoldás végül is

lehet része a halastavak kezelésének, az ún. tófenék-művelés a felhalmozódó szerves anyagok lebontásának, hasznosításának ismert eszköze. De itt – mint ahogy a halas szakemberek elárulták – nem erről volt szó, csak egy kicsinyes „fricskáról”.

A HÁG és a HNP közötti első nagyobb konfliktus is a vadászathoz kötődött. Az Ohati erdőben – a híres „Kékvércsék erdejében” – a nemzeti park határozott kérése ellenére egy fácán kibocsátó telepet működtetett a HÁG. A telepről több ezer fácánt bocsátottak ki, azok szinte az egész erdőt ellepték. Abban az évben egy rétisas pár fészket épített az erdőben, ami a természetvédők körében óriási szenzációnak számított, minthogy hetven év óta ez volt a környéken az első fészkelési kísérlet. A megtelepedés a vadászati idény végére esett, ezért a nemzeti park írásban rendelte el a tervezett vadászat betiltását. A vadászatot megtartották, ami után a sas pár többé nem mutatkozott a területen. Az eset – bár természetesen a sasokat nem pusztították el „sasvadászat” néven híresült el – jelentős társadalmi felháborodást váltott ki. Igaz az újságok, rádió, TV nem szólt róla, de a környéken élők nemtetszése olyan erős volt, hogy a fácánkibocsátó telepet a HÁG felszámolta.

Az ellentétek annyira elmérgesedtek, hogy a MÉM és az OTvH kihelyezett miniszteri értekezletet hívott össze a feszültség felszámolására. Az értekezlet döntése szerint a természetvédelmi korlátozásokból fakadó nyereségkiesés térítése állami gazdaságok esetében a MÉM, termelőszövetkezetek esetében az OTvH kötelessége. A HNP költségvetésében ezután külön tételként jelent meg az ún. természetvédelmi többletköltség. A döntés után a HÁG többször is kérte a halastavi madárkár becsült költségeinek megtérítését, de a MÉM arra hivatkozva, hogy a rendszeres és jelentős támogatásokban ez a tétel is benne szerepel, ezt a kérést mindig elutasította. A termelőszövetkezetek nem léptek fel ilyen igényekkel, így a HNP az erre a célra elkülönített összegből a tűzokok téli legelőjének (repce, lucerna) telepítését támogatta.

Három olyan program is futott a hetvenes-nyolcvanas években, amelyek közvetlenül, de közvetett hatásaiban is veszélyt jelentettek a pusztai természeti értékeire. Az első a hetvenes évek második felében virágzó „juh program” volt. Az arab és iráni piac szinte korlátlan felvevője volt a juhhúsnak. Ekkor épültek azok az ún. mező-panel hodályok, amelyek azóta is a pusztán éktelenkednek. A juhok állománynövekedése kezdetben kedvezett a pusztai gyepeknek, de a hatalmas (ötezres) telepek megjelenése már veszélyt hordozott. A kistermetű, rövid lábú juhot egy ötezres telepből nem lehetett úgy legeltetni, hogy ne károsítsa a telep környéki gyepeket (túllegeltetés). A program csúcán 138 ezer anyajuhot tartottak a pusztán, ekkor épült az azóta bezárt juh vágóhid.

Az igazi veszélyt azok a tervek jelentették, amelyek 10 db tízezres nagyságú telep megépítését tűzték célul. Ezek a tervek az egész pusztát keresztül-kasul szelő úthálózat megépítését tették volna szükségessé. A programot mégsem a természetvédelmi szempontok állították meg – igaz, a természetvédelemnek is voltak

kisebb sikerei – hanem az iráni „rendszerváltás” (Khomeini ajatollah hatalomra jutása), amit a piac összeomlása követett. A juh programnak volt egy pozitív hatása: kellett a legelő, ezért felszámolták a peccsenyekacsa tartást, de tájcsúfító építményei még ma is ott éktelenkednek a közben világörökséggé vált pusztán.

A következő menet a *libatartás* volt. Óriási üzlet volt, jó piaca volt a húsnak, libamájnak, de a legjobban a toll fizetett. Egy-egy csapatban kora tavasszal 5–10 000 előnevelt liba került a pusztára. A juh program után üresen álló hodályok gágogástól lettek hangosak. A libákat felnövekedésük után ősszel értékesítették, addig ötször tépték meg. A liba jelentősen károsította, gyomosította a gyepeket, amit gyökerestől tép ki, húgsavakban gazdag ürüléke pedig kiégeti a gyepeket, nitrogénnal terheli a talajt, utat nyit a nitrofitá gyomok terjedésének. Nem csak a túlzott nitrogénterhelés okozta a gyomosodást, de hatalmas gyommag-készlet is bekerült a takarmánnyal együtt a pusztára.

A libatartás jelentős haszna olyan csábítás volt, ami minden gátat átszakított. A csúcson közel egy millió liba nevelkedett, szennyezte a pusztát. A puszta egy része a libatartás idején olyan volt mintha kiszakadt volna az óriások párnája. A libatartás kedvezőtlen hatásait a puszta lassan heverte ki. A telepek felszámolása után évekig szükség volt a gyomirtó kaszálásra. Meg kell említeni, hogy a pusztán soha nem lehetett libát tartani a „lábasjóság” számára fenntartott legelőkön. Debrecen tanácsa szigorúan ellenőrizte a tilalmat. Egy pásztor a tanyája mellett saját haszonra legfeljebb ötven libát tarthatott.

A libatartás a 80-as évek közepére olyan méreteket öltött, ami már az érzékenyebb természeti elemek eltűnésével fenyegetett. A természetvédelem ekkor már hatékony jogszabályok birtokában fellépett a libatartás ellen, s határozatban rendelkezett a peccsenyeliba tartás tilalmát. Rövid határidő előírásával engedélyezte a törzstelepek (a törzsállomány– szaporító állomány) fennmaradását. A HÁG nem tett eleget a tiltó határozatban foglaltaknak, ezért a természetvédelmi felügyelőség bírsággal sújtotta a gazdaságot. A fenyegetések, hatalmi arrogancia ellenére a felügyelőség kitartott álláspontja mellett és ügyes szakmapolitikával, a civil szervezetek, elsősorban a Magyar Madártani Egyesület segítségével, a tudomány képviselőinek támogatásával (MTA: Jakucs Pál, KLTE: Varga Zoltán) országos nyilvánosságot sikerült biztosítani a harcnak – és ez tényleg harc volt a javából. Meg kell jegyezni, hogy a természetvédelem felső szintű vezetése nem segítette a nemzeti parkot és a felügyelőséget, igyekeztek kimaradni a „botrányból”. Csak az igazgatási főosztály vezetője – Romhányi Endre – állt ki keményen a határozatok mellett, megfelelő jogi háttérrel biztosítva a helyes szakmai döntésnek. Ez volt a hazai természetvédelem legnagyobb győzelme (mindmáig) a hatalom, a természet pusztító gazdasági érdek fölött.

Érdekes volt a „*libaper*” lezárása is, ahol a természetvédelem teljes győzelme ellenére az OKTH-t vezető államtitkár feddő szavai is elhangzottak. De a tárgyalás utáni négy szemközti beszélgetésen korrigálta nyilvános hozzászólását, ami, mint

mondta a „tárgyalás résztvevőinek” szöveget és kimondta: „csak így tovább”. Az egész jelenség, mint később sokan állították, nem csak a természetvédelem szakmai küzdelme volt, alkalom volt a felpuhuló diktatúra tűrőképességének tesztelésére is.

A harmadik nagy program *Zám pusztát* érintette. A HÁG Zám teljes területét berendezte az USA-ból vásárolt hereford szarvasmarha tartására. Ezeket a jószágokat a hortobágyiak, mivel Nixon elnöksége idején kerültek a pusztára, nemes egyszerűséggel csak „nixonmarhának” nevezték. A pusztarész labirintussá vált. Karámoszlopok és szögesdrót mindenütt. Meg kell jegyezni, hogy a kétezres évek elején – mikor a programnak már régen vége volt és megkezdődött a pusztára rehabilitációja – még tonnaszám kellett összeszedni és elszállítani a rozsdásodó szögesdrót-tömeget a területről. Valójában az USA-ban, Új-Zélandon sikeresen alkalmazott szakaszos legeltetés silány utánzatának lehettünk tanúi. No persze a nixonmarha sem segített, nem ízlett neki a sziki fű, a sovány legelő. Az állatok a kerítések mellett csapásokat tapostak, legelésük sem olyan volt, mint a szürkéé.

A Hortobágyi Nemzeti Park soha nem tudta megértetni, elfogadtatni a mindenkori hatalommal, hogy a nemzeti park területe a védettség kihirdetésével elsősorban nemzeti park és az ott folyó természetvédelmi kezelésnek vannak olyan elemei, amelyeket a mezőgazdaság, elsősorban a hagyományos földhasználat, kiterjesztés legeltetés biztosít. Soha nem sikerült elérni, hogy a mezőgazdasági szabályozók ne azonos módon jelenjenek meg a nemzeti parkon belül, mint a gazdasági tájban.

Ennek sok negatív következménye volt: A térségi meliorációs munkák (többségük burkolt állami támogatás volt) érintették a nemzeti parkot is Nagyiván térségében. Nyílegyenes, erősen kiemelt földutak, sorfásítás, mindkettő idegen a pusztától. A természetvédelem egy nemzeti parkon belül nem tudta ezt a tájrombolást megakadályozni. Szerencsére volt a természetvédelemnek egy hatalmas erejű szövetsége, maga a természet. A fák a harmadik évre kipusztultak, a pusztai út a talaj és a víz közös munkájának köszönhetően lassan belesimult a tájba.

A gyepfelújítás is a burkolt állami támogatások terepe volt. A konfliktusokat az a jogszabály mérgeztette el, ami lehetővé tette, hogy a gyepeket művelési változtatás nélkül három évig szántóföldként hasznosíthassák. Igaz, utána ismét gyepezíteni kellett a területet, de háromévi művelés után az ősgyep növény- és állatfajainak hírmondója sem maradt. A nemzeti parknak – néhány kisebb jelentőségű esettől eltekintve – sikerült megakadályoznia a gyepfeltöréseket. Egy alkalommal politikai nyomásra kénytelen volt hozzájárulni egy 350 hektáros gyep felújításához. A felújítás együtt járt a teljes terület altalajlazítóval és nehéz tárcsával történő feltörésével, egy 10 méter szélességű, 3,5 km hosszú öntözőcsatorna megépítésével, a gyep nagy hozamúnak titulált fűmag keverékkel történő felülvetésével és esőztető öntözésével. A következő évben kaszálták a területet, de a szénabálákat már nem szállították el a területről, azok még néhány évig, teljes szétporlásukig

ott éktelenkedtek, tanúságot téve a gyepfelújítás szükségtelenségéről. Azóta a csatornát betemették, de a gyep gyógyulása, az eltelt harminc év ellenére még most sem mondható befejezettnak. Ide kívánkozik még egy megjegyzés: eredetileg ezen a területen egy 300 hektáros halastó rendszert kívántak kialakítani. A nemzeti park hosszas viták, „szőnyegszélére állás” után elérte, hogy csak egy gyepfelújítást kelljen elszenvednie egy gyönyörű, sziki mikroformákban gazdag pusztának.

Napjainkban a természetvédelem és a mezőgazdaság közös irányítás alatt áll, ami nem lenne ördögtől való. Hasonló struktúrák vannak más európai országokban is. Ugyanakkor, ha a hazai eseményeket nézzük – és itt lehetne sorolni: védetté nyilvánítások, szövetkezeti átmeneti törvény, kárpótlási törvény, Natura 2000 hálózat kialakítása – a mezőgazdaság és a természetvédelem között folyamatosan késhegyre menő viták dúltak. És ami még rosszabb, ezeket a vitákat – amelyeket, ha a jogszabályokat mindenki betartja – azonnal be lehetett volna fejezni, sőt el sem indulhattak volna. De volt olyan idő, amikor az FM miniszter utasította a földhivatalokat, hogy a nemzeti park vagyonkezelésébe került földek bejegyzését akadályozzák meg. De ma is vannak érthetetlen dolgok, pl. a Natura 2000-es erdőkkel kapcsolatos döntések nem ahhoz a szakmai szervezethez tartoznak, ahol ezzel a védettségi típussal kapcsolatos ismeretek rendelkezésre állnak, de így van ez a mezőgazdasági használat alatt álló területek támogatásával kapcsolatban is.

Az utóbbi időben két nagyobb – az országos médiát megjárt – konfliktus váltott ki hatalmas vitákat. Az egyik a nemzeti parkok vagyonkezelésében álló földek bérbeadása, másik az állami földek értékesítése.

Nézzük először a földek bérbeadását. A védettségi szint helyreállítása során jelentős földterület – több mint százezer hektár – került a HNP nemzeti park vagyonkezelésébe. A Hortobágy legeltetés nélkül elképzelhetetlen, ezért a megszerzett gyepeket azoknak a gazdálkodóknak adta bérbe a nemzeti park, akik a kívánatos állatállománnyal rendelkeztek. A legeltetést eszközként, kezelésként kell értelmezni, ami mindaddig jó, amíg a természet értékeit védi. A természetvédelmi előírásokat, korlátozásokat a bérleti szerződés tartalmazta. A legelő a 90-es években, de még a 2000-es évek elején sem sokakat érdekelt, úgy kellett a jószágtartókat a Hortobágyra csalogatni. Volt, amikor a nemzeti park hajlandó lett volna fizetni – persze pénze nem igen volt – csak hogy legelő állat legyen a pusztán. Aztán jött az EU, jött a földalapú támogatás rendszere és feléledt a földhöz való „ősi ragaszkodás szelleme.” Kezdték úgy beszélni a nemzeti parkról, mint egy felosztható legelőről, nem mint egy nemzeti kincsről, a „teremtő sokféleség megőrzésének szentélyéről”.

A bérleti pályáztatás azonban nem felelt meg maradéktalanul a táj megőrzésének. Túl sok kis egységre szabdalják a területet, ami nehezíti a természet- és tájvédelmi célok teljesülését és számos nehezen megválaszolható kérdést vet fel. Ilyen többek között a szikes talajok, sziki gyepek sajátos adottsága. A Hortobágyon egy hektár az egyik évben eltart 2 számos állatot, míg a másik

évben 3 hektár is alig elég egynek. Ezt már nagyon régen is tudták: pontosan ismerték, mikor hová kell hajtani a juhot, hová a marhát. A 30-as években 36 ezer szarvasmarha, 16 ezer ló és 50 ezer juh legelt itt. Ma ennek fele sincs, pedig a pusztá elbírná az állatot, csak tudni kell a legeltetés módját és aktuális helyét. A legeltetés több száz éves hagyományokkal rendelkezik, s éppen ezt, a hagyományos állattartás évszázadok alatt kialakult formáját kellene ma is követni.

Természetvédelmi szempontból teljesen mindegy, ki legeltet egy területen. De hogy hányan, az nagyon fontos! A pályázatás eredményeként több száz gazdának kellene majd szaladgálni a pusztában terepjáróval, miközben ezt jogszabályok korlátozzák. Ennyi gazdának kellene tanya, ám ennyi tanya itt sehol sincs, a Hortobágy nem egy tanyás pusztá. Most villanypásztorral kellene körülvenni a sok-sok birtoktestet, karámokat, pásztortanyát kellene építeni, kutakat fúrni, de ezt nem lehet, erre csak korlátozottan, természetvédelmi érdekből szabad engedélyt adni. Képzeljük el a nemzeti parkot tele karámokkal. Ez a felszabdolás, az infrastruktúra hiánya, a közlekedés kérdése nagy gondot okoz majd a következő időszakban. Már megjelentek a pusztára telepített konténerek, mint pásztortanyák, hamis nádtetővel, adni kell a látszatra!

A régi közbirtokossági formát kellene alapnak tekinteni. Nevezhetjük persze legeltetési társulásnak, vagy polgárjogi társaságnak, esetleg valamilyen új szövetkezési formának is, a lényege, hogy ebben az 1 és a 200 tehenes gazda is megtalálná a számításait. (Régen egy pásztor, egy-két bojtárral akár 5–15 gazda jószágát is legeltette) A régi legeltetési eljárások pozitív tulajdonságait megőrizve, a nemzeti park felügyelete alatt 4–5 nagy legeltetési egységet kellett volna kialakítani a Hortobágyon. Ezek, mint a régi legeltetési társulatok működhetnének, ahol a nemzeti park mellett a gazdák és a területileg illetékes önkormányzatok képviselői is részt vehetnének a döntésekben. Ez a mai jogszabályok szerint is kivitelezhető lenne, a támogatást mindenki arányosan kapná, s ennek egy részéből fedeznék a kutak tisztítását, az utak karbantartását és minden mást. Azt, hogy ez a területszabdolás megoldás rossz, már több száz év tapasztalata előre jelezte. Azt gondolom, fokozatosan át kell majd térni a természetvédelmi fenntartó közösségi legeltetési formára, ha nem most, akkor majd a pályázatok lejárta után, 10 év múlva.

Aki beteszi a lábát a pusztába, annak tudnia kell, hogy ez egy nemzeti park, nemzeti kincs. A világörökségi ranghoz méltóan kellene kialakítani a pásztortanyákat, de csak a szükséges számban. Ezek a rangok köteleznek minket arra, hogy megóvjuk az élőhelyek sértetlenségét, a jelölő fajokat és társulásokat. Itt lett volna az alkalom, hogy a természetvédelem hozzákezdjen a hagyományokhoz igazodó legeltetés visszaállításához. Ezt most ugyan elszalasztottuk, de reméljük, a jogszabályok megvédik a pusztát, ezen talán nem tud átlépni senki. A Hortobágy természeti értékeit ilyen körülmények között is meg lehet őrizni. Ugyanakkor nagy kérdés, vajon miért kell olyan formát kialakítani, fenntartani, aminél

ismerünk jobbat.

A másik kérdés az állami földek sorsa, ki a bérbeadó személye, s ezáltal kié a bérbeadás, mint a modern kegygyakorlás lehetősége. Úgy látszik, ez a kérdés valamilyen formában időről időre előkerül. A jogalkotó korábban éppen azért biztosított a nemzeti parkoknak kizárólagosságot, mert félt, hogy egy másik gazda – ne adj Isten, például ma a Nemzeti Földalap – egységes hasznosítási elveket alkalmazna a gazdasági táj és a nemzeti kincs esetében. Csakhogy az egyik esetben egy monokultúráról, a másik esetben a „teremtő sokféleségről” kell gondoskodni. Az egyik egy, esetleg néhány évben gondolkodik, a másik az „örökké”-ben. A természeti kincseit tisztelő országokban egy nemzeti parkot nem mint mezőgazdasági, vagy erdőgazdasági hasznosítású területet tartanak számon, hanem mint „természetvédelmi művelési ágú” kincset, ahol a természet erőit, működését szabadlábba helyezik. Mondhatjuk úgy is, hogy nem tartjuk helyrajzi számok és művelési ágak kalodájában a természetet. Ha a nemzeti park területéről egy gazdálkodói szemléletű szervezet döntene – ennek tervezett bevezetését csak az AB tudta megakadályozni – megszűnne a nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek, természetvédelmi területek egységes kezelése, márpedig a világ valamennyi nemzeti parkját az értékőrzésre hívják életre, és nem a nyereségorientált gazdálkodás kiszolgálására.

A természetvédelem mélyrepülése jó tíz éve kezdődött el a költségvetési források folyamatos csökkenésével, és a hatósági jogosítványok megszűnésével. Az uniós csatlakozás idejére a nemzeti parkok már jelentős földvagyon kezelését végezték, ami biztosította, hogy a hatósági munka hiányosságait a kezelői jogok célirányos gyakorlásával korrigálják. A földek bérbeadása és a saját kezelés, a bérleti díjakon és a földalapú támogatásokon keresztül pótolta a folyamatosan csökkenő költségvetési támogatásokat, a földek esetleges elvétele azonban alapjaiban veszélyeztetné a nemzeti parkok finanszírozását. Napjainkra a természetvédelem, ha nem is ellenséges, de ellenérdekű környezetbe került, ami a szervezet leépülésében, szemléleti konfliktusokban is tetten érhető.

A Hortobágyért tízévente meg kell küzdeni az önös érdekek felhorgadásával szemben. Nem szeretnék találgatni, de a közelmúlt próbálkozásai sok olyan kérdést vetettek fel, amelyekkel korábban már találkoztunk, bizony nem pozitív ki-csengéssel. Esetleg visszaköszönhetnek azok az idők – konfliktusaikkal együtt – amelyek a nemzeti park születésének idejét megkeserítették. Van egy régi hortobágyi, még az „átkosban” született mondás: „Ha valami érthetlennel találkozol, keresd mögötte a vadászatot”. Lehet, hogy ezúttal is erről van szó. Közeledik a jelenlegi bérleti szerződések lejártának ideje, jön az új szerződések megkötése. Csak remélni tudjuk, hogy a nemzeti parki területek különleges rendeltetésű vadászterületi státusza fennmarad. Persze még jobb lenne, ha a természetvédelmi oltalom alatt álló területek vadgazdálkodásból kivett területek lennének, ahol a

fegyver a természetvédelmi kezelés részeként kizárólag állományszabályozási célokat szolgálhat. A különleges rendeltetésű területeken ez részben ma is így működik, de az általános vadászati szabályok nem nagyon veszik tekintetbe, hogy itt nem a vadászat a fontos, hanem az őrzés.

Mit is kellene tenni a nemzeti parki területekkel, hogyan kellene a természetvédelmi kezelést, az értékőrzést a középpontba helyezni? Minden jogi szabályozást megelőzően két fontos módosításra szükség lenne. A nemzeti parki területek számára egy új művelési ágat, a természetvédelmit kellene bevezetni. A nemzeti parki területekkel kapcsolatos jogokat az elidegenítés és megterhelés kivételével a nemzeti parkigazgatóságokra kellene bízni. (Lásd: EU-s alapelv – szubszidiaritás.) Néhány elvégzendő, a szabályozás szintjén megvalósítandó konkrét feladat:

(1) A védettségi szint helyreállításának munkálatait be kell fejezni, azaz a természetvédelmi oltalom alatt álló földeket állami tulajdonba kell vonni.

(2) A területeket a nemzeti parkigazgatóságok vagyongazdálkodásába kell adni.

(3) A földterületi korlátokat természetvédelmi oltalom alatt álló területeken nem kell alkalmazni, hiszen azok alapvetően nem gazdasági, hanem természetvédelmi célokat szolgálnak.

(4) A nemzeti parki területek kezelését teljes körben, a kezelési tervben foglaltak szerint az igazgatóságoknak kell irányítani.

A fentiekben a nemzeti park létrehozásának és működtetésének néhány olyan epizódját próbáltam bemutatni, amelyek rejtve maradtak, vagy csak részben váltak ismertté. Ezek az események befolyásolták a nemzeti park, sokszor a hazai természetügy fejlődését és nem utolsósorban a természetvédelemben dolgozók mindennapjait. Azt hiszem, tanulság is akad bőven.